

- Hatice Aynur vd. (hzl.), *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2012, 527 s. Değerlendiren: Berat Açıl*

Osmanlı edebiyatına dair çalışmalar nicelik açısından olduğu kadar nitelik açısından da son yıllarda önemli bir gelişim göstermektedir. Bu bağlamda günümüze kadar ihmal edilmiş fakat edebiyat için olduğu kadar diğer disiplinler için de çok değerli kimi çalışma alanlarına dair yayınların sayısında kısmî bir artışa şahit olmaktayız. Birçok alanı ilgilendiren fakat üzerinde pek durulmamış kaynaklardan biri de mecmûalardır. *Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı* adlı kitap, mecmûa konusunu derinlikli bir biçimde ele alan ilk sempozyumda sunulmuş bildirileri ve kimi ilaveleri ihtiva eden öncü bir kitap olma özelliğindedir.

Mecmûaların en önemli özellikleri, içinde her şeyi barındırabilme ve okurları şaşırtabilme potansiyelleridir; bundan dolayı olsa gerek kitabın derleyenleri alt başlık olarak “Osmanlı edebiyatının kırkambarı”nı tercih etmişler. Kitap bir giriş, altı bölüm ve ekler dâhil olmak üzere toplamda yirmi makaleden oluşmaktadır. Şu ana kadar mecmûaların pek fazla çalışılmamasının nedeni, mecmûaların hangi yöntem veya bakış açısıyla ele alınacağını belirlenememiş olmasıydı. Derleyicilerin asıl amaçlarını da bununla paralel olarak Selim Sırrı Kuru şöyle belirler: “Bu yazılı kültür kalıntılarını ayrıntılı bir biçimde inceleme yolunda gerekli araçları oluşturmanın zamanıdır artık” (22) Kuru’nun sözünü ettiği “araçlar” yöntem ve bakış açılarıdır. Dolayısıyla Kuru’nun söz ettiği “araçlar” değişik disiplinlerden beslenmeyi de umuyor görünmektedir. Derleme her ne kadar “Osmanlı edebiyatının kırkambarı” alt başlığıyla basılmışsa da kitapta yer alan makaleler değişik disiplinlerin bilgisini derlemesi açısından oldukça kıymetli.

Kitabın “Mecmûalarda Osmanlıya Dâir Hikâyât” adlı üç makaleden oluşan ilk bölümünün ilk makalesinde Snjezana Buzov, mecmûanın içeriğine uygun olarak karışık içerikli mecmûalara odaklanır ve mecmûaların meclislerde “hatırlatma defterleri” (38) olarak kullanıldığını, mecmûaların özel arşivler gibi değerlendirilebileceğini (42) iddia eder. Cemal Kafadar, 17. yüzyılı “çelebiler ve mecmûalar devri” (45) olarak tanımlamaktadır. Ona göre mecmûa kültürü bu yüzyılda tüm dünya genelinde bir yaygınlık kazanmıştır. Kafadar’ın makalesi konuşma metninin deşifre edilmesinden oluştuğu için kimi tashih hataları göze çarpmıyor. Örneğin şu ibare metinde sehven yer almış olmalıdır: “inhibit (yeni Türkçesiyle ‘decline’)” (45).

Tatyana Paić-Vukić, Bosna mecmûalarını incelediği makalesinde “Osmanlı İmparatorluğu’nda yaygın olan okuma ve yazma pratikleri ile kişisel defter toplama biçimlerinin sınır vilayetlerinde de benimsenmiş ve geliştirilmiş olduğunu doğrula”dığını dile getirir (60). Fakat makale, sürmekte olan bir çalışmanın (59) ürünü

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

olduğundan Bosna mecmûalarının değişik yönlerini tasvir eden, bitmemiş bir yazı hüviyetindedir.

Kitabın ikinci bölümü “Mecmûaları Nasıl Tasnif Etmeli?” başlığını taşımakta ve iki makaleden oluşmaktadır. Atabey Kılıç’ın makalesi mecmûaların tasnifiyle ilgilenen makalelerin ilki. Yazar, daha önce yapılmış tasnif denemelerini bir adım ileriye taşımaya, bu konudaki “bilgileri mevhumdan mefhuma çıkarmaya bir nebze olsun katkıda bulunma”ya (95) çalıştığı makalesinde, amacına ulaşmış görünmektedir. Kılıç’ın mecmûaların tümü için yapmaya çalıştığı tasnifi Mehmet Gürbüz, şiir mecmûaları için denemektedir. Yazar, mecmûa derleyicisinin yani mürettibin derleme eser karşısındaki tavrının dikkate alınarak, yapılacak tasnifin buna uygun bir biçimde şekillenmesi gerektiğini savunur (106). Şiir mecmûalarına doğru bir noktadan yaklaştığını düşündüğümüz yazarın derleyicilerin sâiklerini tamamen tespit ettiğini söylemek güçtür.

Kitabın üçüncü bölümü “Mecmûalarda Şiir” adını taşımakta olup dört makaleden oluşur. Kitap içindeki ilgi çekici makalelerden biri Hanife Koncu-Müjgân Çakır tarafından kaleme alınmıştır. Bütün kitap içinde beş yüz mecmûayla en fazla mecmûayı inceleyen makale Koncu-Çakır’ın makalesidir. “Mecmûalar şairlerin yetişmesinde bir okul vazifesi görüyor muydu?” gibi önemli bir sorudan hareket eden yazarlar mecmûaların “1. Sadece şairlere bilgi verme gayreti, 2. Genel okuyucuya bilgi verme gayreti, 3. Mecmûa tertipçisinin kendisi için aldığı notlar” (119-120) şeklinde özetlenebilecek amaçlar güttüğünü ileri sürerler. Yazarlar, mecmûaların eğitici yönünü içlerinde bulunan “nasihat-âmiz” metinlerle de gösterirler (129).

Zeynep Altok makalesinde daha çok on altıncı yüzyıl nazire mecmûalarına yoğunlaşır. Yazar, nazire kavramının ne olduğu sorusunu sorduktan sonra nazirenin şekilselliği ifade ettiği sonucuna varır. Yaygın olarak kullanılan “zemin şiir” terimini kullanırken dikkatli olunması yönlü bir uyarıda bulunan Altok, bunun öncelik-sonralık ya da önemlilik-önemsizlik değil, sadece yeni bir redif zincirine başlamayı imleyen bir kullanım olduğunu iddia eder (142-3). Altok’a göre nazire mecmûaları daha çok “redifler ansiklopedisi” ya da “kataloğu” gibi iş görmüş olmalıdır (144). Nazire mecmûalarını tarihselleştirmeye çalışan Altok’a göre 16. yüzyılda imparatorluğa paralel olarak şiirde bir merkezileşme ve homojenleşme gerçekleştiği için nazire mecmûaları bu yüzyılda artmış, sonraki yüzyılda devletteki dönüşümle beraber nazire mecmûaları hayatiyetlerini kaybetmişlerdir (153). Bu yargının konuyu tartışmak için önemli fakat tartışmalı olduğunu, Klasik Türk edebiyatının geleneğinin oluşması gibi başka açıklama biçimlerinin de var olduğunu söylemek gerekir.

Sabri Koz’un yazısı mecmûaların başka bir boyutuna, cönklere, odaklanır: Koz, cönk kavramının ne demek olduğuna dair bir tartışmadan sonra bu konu hakkındaki literatür eleştirel olarak gözden geçirir ve kendisinde bulunan cönkleri tanıtır. “Ben her cönk aynı zamanda bir mecmûadır ama her mecmûa cönk değildir, derken içeriği değil biçimi öne çıkarıyorum, konuyu böyle ele alıyor ve meseleye buradan bakıyorum” (160) diyerek tanımlı hakkında bir ipucu veren yazar, “yapraklarında ne yazılı olursa

olsun hatta hiçbir şey yazılmamış bile olsa uzunlamasına açılan her yazma kitabın 'cönk' olduğunu düşün"mektedir (161).

Mustafa Çıpan, güfte mecmûaları hakkında takip edilebilecek bir çalışma planı önerisinde bulunan makalesinin girişinde, güfte çalışmalarıyla ilgili kıymetli bir literatür sunmaktadır. Makalenin en önemli kısmı kanımca mecmûanın sayfa kompozisyonlarının değerlendirildiği kısımlardır (209-211). Her bir sayfasında ayrı bir tasarımın yer aldığı mecmûa, modern grafik teknikleriyle değil de klasik estetiğin kitap kültürüne yansiyışı bağlamında değerlendirilseydi daha makul sonuçlar elde edilebilirdi.

"Kişisel Mecmûalarda Toplumun Sesi" kitabın dördüncü bölümü olup üç makaleden müteşekkildir. Meredith M. Quinn makalesinde, mecmûanın içeriğine odaklanarak mecmûa yazarının ya da mürettibinin kimliğinin tespiti yerine içindeki metinlerin yakın okuması yoluyla tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde anlamlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Derleme içindeki en ilginç yazılardan birini kaleme alan Kerima Filan, Molla Mustafa'nın iki bölümden oluşan mecmûasını incelemiştir. İlk bölümde yazar "Saraybosna şehrinde ve Bosna eyaletinde 50 sene içinde meydana gelen olayları takip edip kaydetmiştir" (273). İkinci bölümdeyse, "vefat eden tanıdık ve dostlarıyla ilgili kısa bilgiler" yar almaktadır (273). Filan, 50 yıllık bir sürede tutulan mecmûada yer alan kişilerin belli zümreleri temsil ettikleri sonucuna varmıştır (289). Yazar, son dönemlerde çokça tartışılan Osmanlı'da birey konusundaki tavrını bu incelemeyle "temsiliyet"ten yana kullanmış görünmektedir.

Derin Terzioğlu makalesine çok önemli bir tespitle başlar: "[M]ecmualar yazar/okur/müstensih ayrımının hepten geçersizleştiği bir yazma türüdür, çünkü onları derleyen kişiler, derledikleri metinlerin müstensihî olabildikleri gibi okurlarıdır da; hatta mecmûalarına kendi yazdıklarını da kaydetmişlerse yazarları arasında da yer alırlar" (293). Terzioğlu, Mısır'nın okuma defteri olarak adlandırılabilir mecmûasından yola çıkarak bir Osmanlı Halvetî dervişinin sülûkü esnasında neler okuduğu hakkında birtakım gözlemlerde bulunur. Son dönemlerde kıpırdanmakta olan Osmanlı kitap kültürü çalışmaları bağlamında çok değerli olan bu makalenin en ilginç bulgularından biri Mısır'nın Farsça bilgisinin, sanılanın aksine, sınırlı olduğu gözlemdir (321).

Şükrü Özen'in yazısı kanaatimce derlemedeki en iyi makaledir. Özen, özenli bir çalışma neticesinde fetva mecmûalarını tasnif edip biçimsel özelliklerini ortaya koyduktan sonra kimler tarafından derlendiklerine dair tatmin edici açıklamalarda bulunmaktadır. Özen'in makalesi, Osmanlı edebiyatçıları ve tarihçilerinin de çalışmalarında fetva mecmualarına mutlaka bakmaları gerektiğini ortaya koymaktadır çünkü Osmanlı toplumundaki değişimi takip etmenin yollarından biri de bireylerin zamanla değişen soru(n)larıdır.

Ayfer Karakaya-Stump akademik dolaşıma girmemiş "Buyruk"ların bir değerlendirme-sini yapmaktadır. Bu anlamda makale özgün bir katkı hüviyetine bürünür. "Buyruk"lar, Alevi inanç ve bilgi sistemine dair en önemli yazılı belgelerdir (365). Yazar, buyrukların üretilme biçimleri, kaynakları ve tarihsel önemleri hakkında doyurucu açıklamalarda

bulunmaktadır. Özen ve Karakaya-Stump'ın makaleleri "Öteki Mecmûalar" adıyla kitabın beşinci bölümünü oluşturmaktadır.

Projelerin tanıtıldığı üç makale de "Yeni Ufuklar" bölümünde yer alıp kitabın altıncı bölümünü oluşturur. Kitapta yer alan proje odaklı makalelerin ilkinin yazarı Jan Schmidt, makalesinde mecmûalar hakkında birtakım genel değerlendirmelerden sonra Leiden Araştırma Projesi'nden söz etmektedir. Bu proje Osmanlı kültür tarihini ortaya koyabilmek adına mecmûaları incelemiştir fakat yazarın da belirttiği gibi örneklemnin azlığı dolayısıyla arzulanan hedeflere ulaşılabilmiş değildir.

Gisela Procházka-Eisl ve Hülya Hancı'nın ortak yazdığı makalede Avusturya Millî Kütüphanesi'nde bulunan yedi mecmûa incelenmiştir. Yazarlar, mecmûaların, "popüler bilgi edinme'nin belli bir kanonunu oluşturduğu"nu varsayarlar (403). Proje sonuçları bir veri tabanı olarak sunulacaktır denen makalede sonuçlar henüz sunulmuş değildir. Yazı projenin tanıtımı biçimindedir; bu anlamıyla makale olmaktan uzaktır.

Fatih M. Köksal'ın mecmûaların edebî ve tarihî önemini anlattıktan sonra mecmûa çalışmaları için bir öneride bulunan makalesi, MESTAP adı altında mecmûaların nasıl çalışılması gerektiğini örneklemektedir. Bu anlamıyla, geliştirilmeye açık olmakla beraber, mecmûa çalışmalarına ciddi bir katkı niteliğini taşımaktadır. Nitekim proje, yüksek lisans çalışmalarıyla uygulanmaya başlamıştır.

Son bölüm olan "Ekler"deyse derlemeye derleyicilerce eklenmiş makalelere yer verilmiştir. Daha önce yayımlanmış olan Cornell Fleisher'ın makalesi ek olarak kitaba yerleştirilmiş olup kuramsal açıdan kitabın en iyi makalesidir. Floransa'da bulunan mecmûalar üzerinden mecmûanın Osmanlı tarihi ve kültürü açısından önemi, bireyin duygu ve düşüncelerini göstermesini tahlil etmesi açısından oldukça önemlidir. Yazarın şu sözü mecmûalar için çok önemli bir bakış açısını beraberinde getirir: "Bu belgelerin cazibesi ve değeri, söylediklerinin sıradanlığında gizlidir" (448).

David J. Roxburgh'un yazısı yazarın daha önce yayımlanmış bir kitabından ilgili bölümün çevirisi olup bir materyal olarak kitabın özellikle Fars kültüründeki edebî ve estetik gelişimini ortaya koymaktadır. Kitap kültürünün maddi boyutuyla ilgilenenler için eşsiz bilgiler barındıran bir makaledir.

Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları adı altında Klasik Türk Edebiyatı'nın önemli ve az işlenmiş konularını bir günlük sempozyumlarla gündeme getirmeyi amaçlayan serinin sekizinci kitabı olan *Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*, edebiyatı diğer disiplinlere kattıkları ve diğer disiplinlerden öğrenmek zorunda olduklarıyla ele alan kıymetli bir ilk çalışma. Her bir makalenin kullanmış olduğu kaynakları toplu kaynakça biçiminde otuz üç sayfada sunmuş olması, kitabın değerini artıran etmenlerden bir diğeri. Kitapla ilgili dikkati çeken hususlardan bir diğeri de tasarımı: Ersu Pekin imzası taşıyan tasarım, kitabın değerine değer katan unsurlardan biri olarak göze çarpmakta. Sonuç olarak Osmanlı'ya dair herhangi bir konuda çalışanların kitaplığında bulundurması gereken bir kitapla karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyim.